

др Драгомир Бонцић, истраживач-сарадник
Институт за савремену историју
Београд

Међународна сарадња Богословског факултета у Београду 1945–1960.

Сажетак: У раду се на основу архивске грађе и литературе прати развој међународне сарадње Богословског факултета у Београду после Другог светског рата, са освртом на развој те сарадње пре рата. Упркос великим тешкоћама кроз које је пролазио у том периоду и издавању из оквира Београдског универзитета 1952. године Факултет је све време одржавао и развијао међународну сарадњу која се одвијала различитим интензитетом и кроз разне видове: набавку часописа и литературе за библиотеку, разне начине материјалне помоћи из иностранства, усавршавање наставног и помоћног наставног особља у страним теолошким центрима, одласке на међународне конгресе и семинаре и посете гостију из иностранства.

Кључне речи: Богословски факултет, међународна сарадња, размена литературе, материјална помоћ, усавршавање, конгреси, посете.

Једну* од основних карактеристика универзитетског рада чини међународна сарадња, мобилност идеја, знања, наставника и студената. У настанку и развоју високошколских установа у Србији током 19. века важну улогу су имали научници из иностранства, који су поставили темеље развоја појединих катедри и научних дисциплина, а од друге половине века и српски државни стипендисти, који су школовани на европским универзитетима (Беч, Грац, Париз, Берлин, Цирих, Минхен, Лајпциг, Хајделберг, Рим, Лондон, Петроград, итд.), стицали знања, упознавали научне методе и примали научне и културне утицаје које су потом ширили у Србији и уграђивали у темеље високог школства у Београду. Тако је почетком 20. века, 1905, београдска Велика школа прерасла у Универзитет, који је у наредним деценијама на постављеним темељима даље развијао наставни и научни рад и примао и неговао утицаје научних центара и универзитета из иностранства, који су временом од једностраних утицаја прерастали у вишесмерну међународну сарадњу испољавану на разним пољима и на различите начине.¹

* Рад је написан у оквиру пројекта *(Не)успешна индустријација – (не)довршена модернизација: међународни положај и унутрашњи развој Србије и Југославије 1921–1991* (147039), који финансира Министарство науке и заштите животне средине Републике Србије, Београд.

¹ О оснивању Београдског универзитета и значају школовања у иностранству види у: Љубинка Трговчевић, *Планирана елија. О студентима из Србије на европским универзитетима у 19. веку*, Београд 2003; Арсен Ђуровић, *Модернизација образовања у Краљевини Србији 1905–1914*, Београд 2004, 255–276, 685–739.

Значајан је био и утицај међународне сарадње и веза у оснивању и раду Богословског факултета у Београду у периоду између два светска рата. На само отварање и почетак рада факултета 1920. године значајно су утицали професори теологије школовани у иностранству, пре свега Руси белоемигранти који су после Првог светског рата и Октобарске револуције дошли у Краљевину СХС и који су оставили упечатљив траг у развоју факултета између два рата. Првом седницом Савета Богословског факултета 6. септембра 1920. године као најстарији председавао је редовни контрактуални професор Опште историје цркве Александар Доброклонски, бивши професор Московског универзитета и Новоросијског универзитета у Одеси и научник светског гласа. Доброклонски је на факултету радио до своје смрти 1937. године. Међу првим изабраним професорима и утемељивачима појединих теолошких дисциплина у Београду су били редовни професор Библијске историје са археологијом Теодор Титов, раније редовни професор Кијевске духовне академије, затим хонорарни наставник Старојеврејског језика Михаило А. Георгијевски, раније доцент Петроградског универзитета (1920); редовни професор Светог писма Старог завета Александар П. Рождественски, раније професор Петроградске духовне академије (1921); Николај Н. Глубоковски (1922); хонорарни професор Црквенословенског језика Стјепан Куљбакин (1924); контрактуални указни асистент за Општу историју Хришћанске Цркве Викентије Фрадински (1927); хонорарни професор Црквеног права Сергије Троицки (1936); и други.²

Поред тога, и остали професори Богословског факултета у међуратном периоду су били углавном школовани и стекли докторате у иностранству: у Немачкој (Берлину, Минхену, Лајпцигу), Русији (Петрограду), затим у Оксфорду, Бечу, Атини, Берну, Черновицама у Буковини-данас у Украјини, итд.). Исто тако, повремено су учествовали на научним скуповима и конгресима, држали предавања и одлазили на стручне екскурзије са студентима ван земље, итд.

Тако је први декан Богословског факултета Стеван М. Димитријевић 1898. завршио Духовну академију у Кијеву. Касније је 1935. учествовао на конгресу православних теолога у Атини и у Русији истраживао архивску грађу о везама између Српске и Руске цркве и о томе написао низ радова.³ Тихон Радовановић професор Старог Завета, студирао је на Теолошком факултету у Атини, где је после припрема у Лајпцигу, 1922. докторирао.⁴ Димитрије Стефановић је студирао у Черновицама где је докторирао 1907, а од 1921. је предавао Свето писмо Новог Завета на Богословском факултету.⁵ Лазар Мирковић је студирао и докторирао у Черно-

² Чедомир С. Драшковић, *Четиридесет година Богословској факултету у Београду*, Богословље, бр. 1–2, 1961, 2, 6–9; Душан Кашић, *Богословски факултет 1920–1980*, Богословље, бр. 1–2, 1980, 2–3; Веселинка Кастратовић-Ристић, *Руски професори на Београдском универзитету 1919–1925*, Идеје и покрети на Београдском универзитету од оснивања до данас, II, Београд 1989, 52; Ljubodrag Dimić, *Ruska emigracija u kulturnom životu građanske Jugoslavije*, Istorija 20. veka, 1–2, 1990, 22.

³ Предраг Пузовић, *Проша Стеван М. Димитријевић историчар СПЦ*, Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати, 7, Зборник радова, Београд 2010, 53, 56.

⁴ Родољуб Кубат, Тихон Радовановић, „први српски старозаветник“, Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати, 3, Зборник радова, Београд 2008, 8.

⁵ Владан Таталовић, *Димитрије Стефановић као професор Новог завета на Богословском факултету у Београду*, Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати, 2, Зборник радова, Београд 2007, 117–118.

вицама 1912. године, а 1923. је постављен за професора литургије на Богословском факултету. Учествовао је на многим научним конференцијама: Атина 1930, Софија 1934, Рим 1936.⁶ Иларион Зеремски је завршио Московску духовну академију 1890. и кратко је предавао Свето писмо Новог Завета на Богословском факултету (1920–1921).⁷ Душан Глумац, је после Богословије у Сремским Карловцима боравио у Немачкој, слушао предавања на Филозофском факултету Универзитета у Берлину а потом у Лајпцигу где је 1925. одбранио докторску дисертацију. По повратку је изабран за професора Светог писма Старог Завета и јеврејског језика на Богословском факултету у Београду. Заступао је СПЦ и Богословски факултет на многим конференцијама, свечаностима и делегацијама.⁸ Од 1933. предмете црквенословенски и руски језик предавао је Петар Ђорђић, који је био школован као стипендиста пољске владе у познатој славистичкој школи у Кракову, где је докторирао 1928, а усавршавао се тако што је после завршених универзитетских студија готово сваки летњи распуст провео усавршавајући се у језицима и радећи у библиотекама у Прагу, Братислави, Поткарпатској Русији, Варшави, Лавову, Софији, Атини, Светој Гори, Букурешту и Цариграду.⁹ Професор филозофије и психологије Борислав Лоренц је докторирао филозофију у Берлину 1908. и учествовао је на конгресима филозофа у Прагу 1934. и Паризу 1937. Професор моралног богословља Атанасије М. Поповић је студирао пре Првог светског рата у Черновицама, а после у Фрибургу и Берну и докторирао у Черновицама 1921. Од 1934. до 1940. године ферије је проводио на усавршавању у Аустрији, Мађарској, Немачкој, Швајцарској, Чехословачкој, Грчкој и Румунији. Симеон Станковић је студирао и докторирао теологију у Черновицама 1914. а потом студирао филозофију у Бечу. Предавао је накратко Стари завет и Морално богословље. Драгутин Анастасијевић је студирао византијску филологију у Минхену код Карла Крумбахера 1902–1905. где је 1905. и докторирао. Од 1920. је био редовни професор Богословског факултета и наредних година истраживао и објављивао у иностранству, био један од организатора Другог међународног конгреса византолога у Београду 1927. и био члан више страних научних друштава. И Бранко (Филарет) Гранић је студирао византологију код Крумбахера у Минхену. Дамаскин Грданички је завршио Духовну академију у Петрограду, а касније је 1922. докторирао на историји уметности и археологији у Фрибургу у Швајцарској. Јустин Поповић је студирао у Петрограду и Оксфорду, а 1926. докторирао на Атинском универзитету и потом предавао Догматику и Упоредно богословље. Професор историје српске цркве Радослав Грујић је завршио

⁶ Ненад С. Милошевић, *Прошлост јереј Лазар Мирковић као литургиичар*, Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати, 1, Зборник радова, Београд 2006, 30–31.

⁷ Владан Таталовић, *Иларион Зеремски као професор Новог Завета на Богословском факултету у Београду*, Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати, 3, Зборник радова, Београд 2008, 16–17.

⁸ Родољуб Кубат, *Душан Глумац сјаразавешћеник и археолог*, Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати, 5, Зборник радова, Београд 2010, 105.

⁹ Зоран Ранковић, *Петар Ђорђић и његов поглед на савремени богослужбени језик у Срба*, Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати, 3, Зборник радова, Београд 2008, 190–191; Исти, *Предавачи црквенословенског језика на Богословској факултету до Другог светског рата*, Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати, 7, Зборник радова, Београд 2010, 77.

права у Бечу. Професор Педагогике са Методиком религијске наставе Јордан Илић је студирао и докторирао у Берну. Професор апологетике Радивоје Јосић је студирао у Берну и Черновицама где је докторирао 1914. И Марко Микијељ, професор Патрологије, студирао је у Черновицама где је и докторирао 1913.¹⁰

Милић Петровић на основу оскудне архивске грађе закључује да је међународна сарадња Богословског факултета у периоду између два светска рата била слаба и констатира да се развијала у четири правца: школовање српских студената на страним универзитетима и страних у Београду, предавања професора Богословског факултета на страним универзитетима, присуство и учешће професора Богословског факултета на стручним богословским скуповима у иностранству и стручне екскурзије студената и професора Богословског факултета у иностранству. Петровић наводи да је јануара 1936. у Букурешту одржана Конференција делегата православних факултета и договор за одржавање Првог Конгреса православног богословља у Атини. Учествовали су представници из Атине, Букурешта, Черновица, Кишињева, Софије, Варшаве, Париза и Београда (Лазар Мирковић). Конгрес је одржан у Атини од 29. новембра до 3. децембра 1936. Донета је Резолуција о размени професора и студената. Јуна 1936. на Интернационалном конгресу религиозне педагогике у Немачкој учествовали су професори Богословског факултета у Београду Јордан Илић и Атанасије Поповић. Августа 1938. Радивоје Јосић је одржао предавање на 14. интернационалном конгресу старокатоличких цркава у Цириху. Децембра 1938. Душан Глумац је присуствовао Конгресу балканског православног савета за међународно пријатељство и помоћ црквама у Софији. Августа 1939. Д. Глумац и М. Ердељан су са 11 студената путовали у Амстердам на Међународни конгрес хришћанске омладине.¹¹ Екскурзије су биле ређе, тешко извођене због недостатка средстава и више су се завршавале на плановима (1930. и 1931. Цариград, Атина, Софија, Солун, Пиреј, Света Гора, итд.). Гостовања и предавања страних теолога на Богословском факултету, су према доступним подацима, такође била прилично ретка (др Млавије из Монпељеа 1935, итд.). Ни школовање српских студената богословије у иностранству није било интензивно: неколицина је крајем Првог светског рата похађала Кадезон колеџ у Лондону, неки од њих су наставили студије теологије у Оксфорду (Јустин Поповић), Атини (Велимир Арсић), Прагу (Миливоје Црвчанин), и др. Потреба за школованим свештеницима је пред државне и црквене органе постављала питање њиховог школовања у иностранству, али током међуратног периода на њега није дат прави одговор.¹²

С друге стране, на Богословском факултету у Београду је сваке школске године у међуратном периоду студирало 20–40 страних студената (рецимо 1936/7. 39 у зимском, а 27 у летњем семестру) из различитих земаља, а неки од њих су и за успехом дипломирали. Међу њима је било Руса, Чеха, Пољака, Словака, Румуна, Немаца, Бугара, Грка, Албанаца, Мађара, Американаца и неколико евангелика (пет

¹⁰ Видети биографије наведених наставника у: *Богословље*, бр. 1–2, 1980, 9–192.

¹¹ Милић Ф. Петровић, *Међународна сарадња Православној богословској факултету у Београду 1920–1941*, Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати, 2, Зборник радова, Београд 2007, 98–105.

¹² *Истио*, 105–108.

до 1954/55). Међу њима су преовлађивали руски емигранти, од којих су неки касније постали истакнути јерарси Руске заграничне цркве и професори универзитета у Оксфорду (Никола Зернов), Паризу (Кипријан Керн), итд.¹³ Међународну сарадњу је одржавао и мушки „Хор студената теологије“ који је поред низа концерата у земљи једном гостовао у Бугарској 1940. и одржао концерте у Софији и Пловдиву. Претходне године студенти су у Београду дочекали хор студената из Софије.¹⁴

У међуратном периоду су постављени и темељи факултетске библиотеке, поред осталог у великој мери и поклонима појединаца и организација или куповином из иностранства (поклон старокатоличког епископа Едуарда Херцога из Берна, Serbian Church Fund Theological Library, легат госпође Џенкинс, поклон правног лицеја из Печуја, део књига из репарација, куповина у Немачкој и Москви, итд), а временом и наруџбином и добијањем у размену страних часописа на француском, немачком, руском и другим језицима. Факултет је 1934. био претплаћен на два часописа на немачком и један на француском, а два страна часописа је добијао у размену за „Богословље“. Почетком 1938. поклон у књигама је дошао од француског посланства. Стеван Димитријевић је од јуна 1923. до фебруара 1924. био у Русији као изасланик главног одбора при Црвеном крсту СХС за помоћ гладнима у Русији и за то време откупио велики број књига углавном богословске садржине, међу којима је било и ретких и скупоцених. Део тих књига је откупљен средствима из фонда Енглескиње мис Џенкинс који је основан 10. фебруара 1922. са прилогом од 1.000 долара, а угашен 4. јула 1934. Средства из овог фонда су служила факултету за куповину књига и за друге нужне набавке и исплате. И млађи наставници факултета су путовали у иностранство ради набавке новије теолошке литературе. Радивоје Јосић је маја 1922. добио тромесечно одсуство које је провео у Немачкој и поверено му је да тамо купи одређене књиге. На све наведене начине књижни фонд библиотеке се из године у годину увећавао, тако да је за 20 година обogaћен са око 14.500 наслова са преко 30.000 свезака, чему је помоћ и сарадња са иностранством дала значајан допринос.¹⁵

Упркос недостатку извора и тачној констатацији о недовољној развијености међународне сарадње и веза Богословског факултета у Београду у међуратном периоду, захваљујући наведеним подацима о реномеу и школовању наставног особља, улози руских избеглица, снабдевености факултетске библиотеке страном литературом и начинима набавке књига и часописа, може се рећи да су међународ-

¹³ Ч. Драшковић, *н. г.*, 20–23; Д. Кашић, *н. г.*, 6. Број студената из страних земаља у међуратном периоду може се пратити у: Предраг Пузовић, *Годишњи извештаји Православној бојословској факултету Ректорату Универзитета од 1920. до 1940.* Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати, 2, Зборник радова, Београд 2007, 77–97.

¹⁴ Биљана Мандић, *Хорски животи студената Православној бојословској факултету између два светска рата*, Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати, 2, Зборник радова, Београд 2007, 115.

¹⁵ Ч. Драшковић, *н. г.*, 14; Д. Кашић, *н. г.*, 3; Саша Пајковић, *Библиотека Православној бојословској факултету*, Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати, 1, Зборник радова, Београд 2006, 203–204; Милић Ф. Петровић, *Фондови завештања Православној бојословској факултету у Београду 1920–1941*, Исто, 210–211; Предраг Пузовић, *Библиотека Бојословској факултету између два светска рата*, Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати, 4, Зборник радова, Београд 2009, 117–120, 124–128; Исти, *Проша Стеван Димитријевић...*, 56, 58.

ни контакти, сарадња и помоћ из иностранства имали важну улогу у формирању и развоју факултета. Било да су школовани у земљи или иностранству, професори Богословског факултета у Београду у међуратном периоду су били добро упознати са стањем и развојем својих научних дисциплина у иностранству и током израде својих дисертација и у научном раду уопште користили су страну литературу различите провинцијенције.¹⁶ Познавали су више страних језика, живих и мртвих, и познавали и користили научну литературу и изворе на њима. Дипломе, докторати, знања и искуства која су наставници стекли током школовања или усавршавања у иностранству или проучавања стране литературе, стране књиге и часописи који су набављени поклоном, разменом или куповином из иностранства, чинили су важан део традиције и угледа Богословског факултета у Београду, који је изграђен током две међуратне деценије и пренет у период после Другог светског рата.

Међутим, послератне године су донеле тешке услове за основне активности Богословског факултета, па тако и за одвијање међународне научне и студентске сарадње. Поред сиромаштва и оскудице које су оставиле ратне године, кључну промену са далекосежним последицама је представљао долазак Комунистичке партије на власт. Комунистичка партија је у складу са својом идеологијом дијалектичког материјализма била супротстављена религији па стога и Богословском факултету као највишој наставно-научној теолошкој школи. После одвајања цркве од државе и школе од цркве у Уставу 1946, уз сталну антирелигијску пропаганду и притисак на цркву, комунистичка државна и универзитетска власт је неколико првих година после рата из политичких разлога била принуђена да макар формално посматра Богословски факултет као део Универзитета и да се барем званично понаша према њему као високошколској и научној установи и буде присутна у настави и раду наставника и студената. Међутим, истовремено је систематски запостављала, заобилазила, потискивала, потцењивала факултет, претила укидањем, да би га на крају 1952. издвојила из састава Београдског универзитета, укинула као државну установу и предала на управљање Српској православној цркви.¹⁷

Неравноправан положај до 1952. и одвајање из Универзитета 1952. значили су, поред осталог, и изопштавање из оквира међународне научне и студентске сарадње Београдског универзитета и југословенске универзитетске и научне заједнице уопште. Та сарадња је била променљива, у почетку ограничена и идеолошки усмерена, али временом је интензивирана, проширена и организационо учвршћена и од почетка 50-их година је добила разноврсне облике и правце у којима Бо-

¹⁶ Тако се за Милоша Ердџана каже да је био „изузетно добро обавештен о проблемима и историји истраживања Старога завета“, да је приликом писања докторске дисертације „био под јаким утицајем тадашње западне литературе“, да је био отворен за хипотезе европских и америчких истраживача, посебно је ценио рад северне, нордијске школе, и често их цитирао. Илија Томић, *Др Милош Ердџан – рад и дело*, Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати, 7, Зборник радова, Београд 2010, 50.

¹⁷ О раду Факултета до одвајања са Универзитета види: Драгомир Бонџић, „Нова власи“ и Богословски факултет у Београду 1944–1952, Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати, 1, Зборник радова, Београд 2007, 126–144; Предраг Пузовић, *Годишњи извештаји Православне Богословској факултету Ректорату Универзитета о 1947. до 1952*, Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати, 3, Зборник радова, Београд 2008, 179–189; Радмила Радић, *Држава и верске заједнице 1945–1970*, 1, Београд 2002, 223–226.

гословски факултет није могао да партиципира. Радило се о разноврсним путевима набавке стручне литературе и школске опреме и разноврсним контактима и могућностима размене и упућивања наставника на усавршавања и међународне конгресе преко министарстава, Савета академија и Комисије за културне везе са иностранством, као и могућностима за стручну, туристичку, спортску размену и сарадњу студената преко друштвено-политичких организација, пре свега Савеза студената Југославије, Савеза социјалистичке омладине Југославије, Бироа за размену студената и омладине, итд. Богословски факултет и његови наставници и студенти су били лишени свих тих могућности – и до 1952. а нарочито после те године – и остало им је да проналазе путеве међународне сарадње мимо поменутих организација и универзитетских и државних органа (али под њиховом контролом), одржавају везе са међународним црквеним организацијама и сродним теолошким факултетима и школама, нарочито онима са којима је постојала веза и персонални контакти још из предратног периода.

У првим послератним годинама, испуњеним немаштином, основу међународне сарадње чинила је материјална помоћ из иностранства Факултету, наставницима и студентима. Помоћ су углавном преко Савезне комисије за верске послове упућивале поједине протестантске цркве, међународне црквене организације, Међународна служба цркава из Њујорка, организације цркава из Енглеске, Шведске и посебно Светски савет цркава из Женева. Састојала се у новцу, одећи, намирницама, хартији, књигама. Упућивана је целокупној Српској православној цркви и свештенству, а један део је намењиван богословијама и Факултету. Наглашавано је да иза помоћи нема „никакве политичке позадине, но да она долази само из чисте хришћанске љубави“. Упућивање помоћи коју је слао Светски савет цркава координисао је др Роберт Тобијас секретар финансијског одбора одсека за обнову и међуцрквену помоћ Светског савета цркава. Његова веза при додели помоћи црквама у Југославији, пре свега СПЦ и Богословском факултету, био је професор Душан Глумац, који је крајем 40-их и почетком 50-их година више пута у том својству путовао у иностранство и дочекивао Тобијаса у Југославији и водио преписку са њим. Поред тога, Тобијас је посећивао и државне функционере, патријарха Гаврила и челнике других цркава у земљи. Током његове посете Југославији крајем 1947/почетком 1948. Факултет је преко Д. Глумца примио 500 долара од Светског савета цркава као помоћ за исхрану студената, а потом и помоћ у оделу и обући. Тобијас је дочекао Нову годину на Богословском факултету, разговарао са професорима и студентима о поклону америчке цркве од 40.000 долара, оделу, храни, књигама; обећао је 25 тона папира за штампање црквене литературе, што је касније и послато и делом служило за штампање факултетских издања у „Научној књизи“; понудио је и помоћ у дрвеним баракама или у новцу за изградњу дома за смештај студената теологије.¹⁸

¹⁸ Архив Југославије (АЈ), фонд Савезна комисија за верска питања, 144–1-23; АЈ, 144–1-26; АЈ, 144–3-62; Д. Бонцић, „Нова власи“ и Богословски факултет у Београду 1944–1952, 136; Предраг Пузовић, *Годишњи извештаји Православној Богословској факултету Ректорату Универзитета од 1947. до 1952.*, Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати, 3, Зборник радова, Београд 2008, 180.

И крајем 40-их и почетком 50-их година Светски савет цркава је пружао материјалну помоћ Богословском факултету у Београду, у оквиру помоћи Српској православној цркви и другим верским заједницама у земљи: 1948/49. је поклонио суму од 500 долара која је подељена 31 студенту по 1.500 динара и помоћ у обући, одећи и намирницама. 1950/51. је помагао факултет у хартији, намирницама, креветима, ћебади, оделу и обући, а поклонио је и гештетнер, матрице и хартију који су служили за умножавање уџбеника. Помоћ из иностранства је стизала и у виду књига и часописа на страним језицима којима је обогаћивана библиотека Богословског факултета. Књиге су поклањали Светски савет цркава, Евангелистичка црква из Швајцарске и друге црквене организације из иностранства, често према жељама и потребама самих наставника. Библиотека је 1948/49. на поклон примала четири часописа из Швајцарске и један из Француске, додуше доста неуредно. Размена литературе са иностранством је била неразвијена, а куповина, услед недостатка девиза, још скромнија.¹⁹

Крајем 40-их и почетком 50-их година, преко Светског савета цркава и других организација, одвијали су се различитим интензитетом и други видови међународне размене и сарадње Богословског факултета у Београду – контакти са страним факултетима и научним установама, путовања професора у иностранство на састанке црквених организација, стручне конгресе и на усавршавање и специјализацију. Тако је већ 1945. професор Стеван Димитријевић као делегат Српске православне цркве учествовао на Свеправославном сабору у Москви.²⁰ Везе са факултетима у иностранству су биле скромне: према извештајима Ректорату Београдског универзитета факултет је 1947/48. одржавао везе са теолошким факултетима у Софији и Берну, али већ 1949/50. и 1950/51. није било сарадње са страним универзитетима и научним установама. С друге стране, везе са Светским саветом цркава у Женеви су биле континуиране, и одржавене су углавном преко професора Глумца. На конференцији представника теолошких факултета коју је 1947. организовао Светски савет цркава у Женеви београдски Богословски факултет је представљао продекан Душан Глумац. Расправљало се о сарадњи теолошких факултета, размени професора и студената, куповини књига и различитим врстама материјалне помоћи Богословском факултету у Београду. Глумац је од 24. августа до 20. септембра 1948. учествовао и на првој међуцрквеној генералној скупштини Светског савета цркава у Амстердаму, а школске 1950/51. је два пута учествовао на конференцијама Светског савета цркава у Женеви. Путовао је у иностранство и 1950. као члан делегације Светог архијерејског синода Српске православне цркве, са викарним епископом Германом (Храниславом Ђорићем). Путовање је трајало 20 дана а посетили су Италију, Аустрију, Западну Немачку, Француску, Енглеску, Сједињене Америчке Државе и Швајцарску. Од 12. јуна до 7. јула 1951. делегација Богословског факултета (декан Лазар Мирковић, Душан Глумац и Благота Гардашевић) боравила је у Грчкој поводом прославе 1900-годишњице доласка Светог апостола Павла у Грчку (путовала је и делегација светог архијерејског Синода коју су чинили епископ тимочки Емилијан, викар Висарион Костић и секретар Савеза удруже-

¹⁹ АЈ, 144–3-81; АЈ, 144–3-82; П. Пузовић, *Годишњи извештаји 1947. го 1952*, 182–183, 186–188.

²⁰ П. Пузовић, *Проша Стеван Димитријевић...*, 56.

ња православног свештенства ФНРЈ Ратко Јелић). Сва наведена путовања одобравала је Државна комисија за верска питања при Председништву Владе ФНРЈ, која је код државних органа обезбеђивала и одсуства, путне исправе и неопходна новчана средства.²¹

Светски савет цркава је давао и стипендије за усавршавање професора и асистената Богословског факултета у иностранству. Тако је крајем 1950. договорен одлазак асистента за грчки језик и Свето писмо Новог Завета Емилијана Чарнића на усавршавање у Берн и асистента за филозофију Владана Поповића на усавршавање у Даблин, односно Лондон. Том приликом је постављен услов да стипендисти не долазе у контакт са политичким емигрантима и да се обавезно врате у земљу и на факултет. Тако је В. Поповић током 1950/51. био у Лондону, а Е. Чарнић је од 1. јула 1951. до 1. јула 1952. боравио у Берну на Старокатоличком богословском факултету где се усавршавао из Светог писма Новог Завета слушајући предавања тамошњих угледних професора Ернста Гауглера и Вилхелма Михаелиса. Вративши се из Швајцарске Чарнић је затражио од Савета факултета ново усавршавање на Атинском универзитету, да би продубио познавање грчког језика, што није могао учинити у Берну. То му је одобрено па је са стипендијом Светског савета цркава провео годину дана (25. децембар 1952. до 1. фебруара 1954) у Атини где је 25. јануара 1954. одбранио и докторску дисертацију „Ко је писац посланице Јеврејима?“ која је исте године објављена у Атини. Касније је учествовао на скуповима Светског савета цркава и Библијских друштава и сарађивао са другим стручним установама у иностранству. Приликом контаката са Светским саветом цркава из Женева крајем 40-их и почетком 50-их година више пута се говорило и о потреби и могућностима да студенти теологије иду у иностранство, да се упознају са другим црквама, студирају и усавршавају и врате на Факултет као наставници. Међутим, на том плану до краја 50-их година није било резултата.²²

И после издвајања Богословског факултета са Универзитета 1952. године материјална помоћ из иностранства је наставила да пристиже и имала је велики значај за побољшање услова за живот и рад наставника и студената. Тако је рецимо током 1952/1953. Богословски факултет примио извесне количине хране, одеће, обуће и намештај од Лутеранског савеза цркава, а преко Светског савета цркава Српској цркви су упућиване велике пошиљке из којих је извесна количина одеће, обуће, текстила, намирница, меса, сира, зејтина, шећера, масти, витамина, путера, млека и јаја у праху додељивана Богословском факултету. И од 1955. до 1957. је извесна количина хране добијена преко Црвеног крста, Светског савета цркава и Лутеранске светске помоћи и Америчке владе додељивана студентима теологије – 1.000 пакета на 277 студената. Средином деценије студенти су примали и помоћ од организације CARE (Cooperative for American Remittances to Europe): школске

²¹ П. Пузовић, *Годишњи извештаји 1947. до 1952*, 180–183, 186, 188; АЈ, 144–3–83; АЈ, 144–4–84.

²² АЈ, 144–3–79; АЈ, АЈ, 144–137–751; Архив Православног богословског факултета, (АПБФ), Извештај деканата Богословског факултета СПЦ за школску 1953/54. и 1954/55; П. Пузовић, *Годишњи извештаји 1947. до 1952*, 188; Д. Бонцић, „Нова власи“ и *Богословски факултет у Београду 1944–1952*, 136; Владан Таталовић, *Емилијан Чарнић као професор Новог Завета на Богословском факултету у Београду*, Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати, 1, Зборник радова, Београд 2006, 14–15.

1955/56. 50 студената Богословског факултета је добило CARE пакет преко Богдана Зарића из Чикага.²³ И крајем деценије Светски савет цркава је слао помоћ студентима Богословског факултета у новцу, намирницама и текстилу, а разматрао је и могућности за помоћ у изградњи зграде за студентски интернат и после отварања интерната 1959. је дао прилог у инвентару и следовањима брашна и млека за исхрану студената.²⁴

Током 50 их година, после одвајања од Универзитета, и факултетска библиотека се због оскудице ширила углавном захваљујући поклонима из земље и иностранства, али ни то није било довољно за упознавање стања савремене теолошке науке у иностранству и развој научног рада на факултету. Тако је 1952. УНЕСКО из Париза послао неколико својих публикација, француска амбасада пет књига из теологије на француском језику, а на поклон су добијани стручни часописи из Базела, Цириха, Берна, Париза и САД. Стране књиге нису могле бити набављане у већој мери због недостатка девиза, а цене неколико издања која су набављена преко „Југословенске књиге“ су биле високе, тако да је овај вид обогаћивања библиотеке већ почетком 50-их био сведен на најмању меру, а тако је остало и касније током деценије. Средином деценије Факултет је преко Светског савета цркава набавио већу пошиљку књига и часописа, по поднетом списку, што је и касније представљало најсистематичнији вид набавке стручне литературе. Књиге су факултету поклањали и Британски савет, протестантске цркве, римокатолички прелати, итд. Школске 1955/56. библиотека Богословског факултета је примала 52 часописа из иностранства од чега су само два купована; 1956/57. је набављано 36 часописа из разних земаља, од којих је само један плаћан; 1957/58. је примљено 47 часописа из разних земаља, од чега су само два плаћена. Школске 1958/59. године библиотека је добила 230 нових дела и то већином на поклон од Светског савета цркава или купљених из буџетских средстава. Број часописа који стижу из иностранства повећан је са 47 на 60, а поред поклона и куповине, значајан део је добијан у размену за часопис „Богословље“, који је поново покренут 1957, између осталог и захваљујући значајној помоћи Светског савета цркава. У сваком случају, поклони у књигама нису били довољни, као ни новчана средства која су давана за набавку стране литературе, тако да се током 50-их година све више осећала тешкоћа да наставници дођу до најновије стране стручне литературе из својих области. Пошиљке Светског савета цркава и других дародаваца су само ублажавале ту несташицу.²⁵

²³ АПБФ, Годишњи извештај декана Богословског факултета СПЦ за школску 1952/53; АПБФ, Извештај деканата Богословског факултета СПЦ за школску 1953/54. и 1954/55; АПБФ, Извештај деканата Богословског факултета СПЦ за период од 1. маја 1955. до 1. маја 1956; АПБФ, Записник седнице Факултетског савета Богословског факултета, 13. октобар 1956.

²⁴ АПБФ, Извештај деканата Богословског факултета СПЦ за период од 1. маја 1957. до 1. маја 1958; АПБФ, Извештај деканата Богословског факултета СПЦ у времену од 1. маја 1960. до 1. маја 1961.

²⁵ АПБФ, Годишњи извештај декана Богословског факултета СПЦ за школску 1952/53; АПБФ, Извештај деканата Богословског факултета СПЦ за школску 1953/54. и 1954/55; АПБФ, Извештај деканата Богословског факултета СПЦ за период од 1. маја 1955. до 1. маја 1956; АПБФ, Извештај деканата Богословског факултета СПЦ за период од 1. маја 1956. до 1. маја 1957; АПБФ, Извештај деканата Богословског факултета СПЦ за период од 1. маја 1957. до 1. маја 1958; АПБФ, Годишњи извештај о раду Богословског факултета СПЦ у времену од 1. маја 1958. до 30. априла 1959; Ч АПБФ, Годишњи извештај о раду Богословског факултета СПЦ у времену од 1. маја 1959. до 30. априла 1960; Драшковић, *н. г.*, 15–16, 19; Д. Кашић, *н. г.*, 7; С. Пајковић, *н. г.*, 204–205.

Упркос тешкоћама, Богословски факултет је током 50-их година уз помоћ Синода и Светског савета црква поклањао велику пажњу и стручном и научном усавршавању наставника и асистената у иностранству, упућујући сваке године по неколико њих са стипендијом Светског савета црква на пар месеци у стране научне теолошке центре (Атина, Рим, Енглеска, Палестина, итд.). где су могли да користе велике библиотеке и искуства страних универзитета, а неки од њих и да докторирају. Већ је поменут Емилијан Чарнић који је као стипендиста 1954. докторирао у Атини. Светски савет црква је школске 1954/55. обезбедио још неколико вишемесечних стипендија за научно истраживање у иностранству. Факултетски савет је са одобрењем Светог архијерејског Синода послао у иностранство на усавршавање ванредне професоре Димитрија Димитријевића на два и по месеца и Чедомира Драшковића, на пет месеци. Преко Светског савета црква Благота Гардашевић је добио стипендију за боравак у Енглеској током летњег распуста (јун-октобар 1955), а Лазар Мирковић једнократну помоћ за једномесечни истраживачки боравак у Риму током летњег распуста 1955. Следеће године је и Милош Ердељан са истом стипендијом путовао на шест месеци у Палестину и тамо боравио од 1. октобра 1956. до 20. јуна 1957.²⁶ Уз помоћ г. Тобијаса и Светског савета црква професор Владан Поповић је добио стипендију за студије на Универзитету Батлер у Индијанаполису од јануара до јуна 1957, коју је потом требало продужити још годину дана у Њујорку. Лазар Милин је као стипендиста Светског савета црква од 1. марта до 31. августа 1958. био на шестомесечном студијском боравку у Штрасбургу. Током 1958/59. године по четири месеца су провели у иностранству Димитрије Димитријевић и Чедомир Драшковић, а Синод је одобрио и за наредну школску годину још два стручна одсуства у трајању од 3–4 месеца. Дакле, све до краја деценије је захваљујући Светском савету црква и Архијерејском синоду омогућавано да бар по два наставника проведу у иностранству по неколико месеци, користе библиотеке и страна научна искуства и стечена знања преносе на Факултет, и на тај начин бар донекле попуне оне празнине које су се због оскудице у научној литератури и искуству неминовно јављале.²⁷

Треба рећи и да је на Богословском факултету у Београду у тешким годинама после одвајања од Универзитета и даље радило неколико старих професора који су се пре Другог светског рата школовали и усавршавали у иностранству (Лазар Мирковић, Радивоје Јосић, и др.). Исто тако, и неки наставници који су на Факултет дошли после одвајања од Универзитета су школовани и усавршавани у иностранству, пре или после рата (Радмило Вучић који је 1952. изабран за професора Педагогике и Методике религијске наставе је 1920–1922. студирао филозофију на Карловом универзитету у Прагу и Лајпцигу, и психологију у Хамбургу; Драгослав Страњаковић који је 1955. изабран за професора Историје српске цркве је крајем 20-их и током

²⁶ АПБФ, Извештај деканата Богословског факултета СПЦ за школску 1953/54. и 1954/55; АПБФ, Извештај деканата Богословског факултета СПЦ за период од 1. маја 1955. до 1. маја 1956; АПБФ, Извештај деканата Богословског факултета СПЦ за период од 1. маја 1956. до 1. маја 1957.

²⁷ АПБФ, Извештај деканата Богословског факултета СПЦ за период од 1. маја 1957. до 1. маја 1958; АПБФ, Годишњи извештај о раду Богословског факултета СПЦ у времену од 1. маја 1958. до 30. априла 1959; АПБФ, Извештај деканата Богословског факултета СПЦ у времену од 1. маја 1959. до 30. априла 1960.

30-их истраживао у Бечу и Паризу; доцент за Догматику и Упоредно богословље Стојан Гошевић је 1956. докторирао у Атини, итд.).²⁸ Сви они су, у складу са скромним могућностима, током 50-их година пратили страну литературу, одлазили на конгресе, сарађивали са страним колегама и трудили се да одрже и унапреде научни ниво. Лазар Мирковић је био на конгресима у Палерму 1951, Солуну 1953, Минхену 1958.²⁹ Савет Богословског факултета је 23. јуна 1953. Милошу Ердѣлану из буџета одобрио суму од 30.000 динара ради одласка у Копенхаген на интернационални конгрес стручњака за Стари Завет.³⁰ Према истраживањима Илије Томића стручност и углед др Ердѣлана нису се заустављали само на границама тадашње Југославије, „он је био познат и цењен у стручним круговима широм света“. Ради усавршавања и истраживања боравио је у Јерусалиму 1956/57. и учествовао тиму познатог америчког археолога и старозаветника, г-ђице Ketlin Kenyon. Почетком 60-их је боравио у Бону где је упознао угледне немачке старозаветнике (dr Rudolf Smend из Гетингена, и др.) и оставио добар стручни утисак код њих.³¹ И други наставници Богословског факултета су улагали напоре на праћењу актуелних теолошких кретања у иностранству. Међутим, од средине 50-их година изричито је истицана и неопходна потреба за бригом за осигурање наследника наставницима, довођење дипломираних студената Богословског факултета на асистентска места и слање што више дипломираних студената на научно усавршавање у иностранство. Међутим, све је остало на упозорењима, и до краја деценије овом питању није посвећена никаква пажња.³²

Значајан вид међународне сарадње представљало је и гостовање страних теолога и црквених великодостојника на Богословском факултету. Тако је у оквиру посете Факултету на челу делегације Грчке православне цркве, архиепископ Атине и целе Хеладе господин Доротеос 1. септембра проглашен, а 12. септембра 1956. промовисан у почасног доктора теологије, за многоструки научни рад, изванредне заслуге из области богословске науке као и за рад на утврђивању православља и оживљавању пријатељских веза међу православним црквама, нарочито између српске и грчке цркве. Предлог који је усвојио Савет факултета дали су професори Лазар Мирковић, Чедомир Драшковић и Благота Гардашевић. Промоцију је обавио декан Димитрије Димитријевић у присуству Његове Светости Господина Викентија, патријарха српског, чланова Светог архијерејског синода СПЦ, Амбасадора Краљевине Грчке са особљем Амбасаде, представника државних власти, ректора Београдског универзитета, представника Српске академије наука, декана београдских факултета, професора Универзитета и бројних јавних и културних радника Београда.³³ Наредне године је иста почасна титула додељена патријарху москов-

²⁸ *Богословље*, бр. 1–2, 1980, 171; Драгомир Бонцић, *Радмило Вучић – Професор Богословској факултету*, Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати, 5, Зборник радова, Београд 2010, 125–140; АПБФ, Записник седнице Савета Богословског факултета, 19. новембар 1956.

²⁹ Н. Милошевић, *н. г.*, 31.

³⁰ АПБФ, Записник Факултетског савета Богословског факултета, 23. јун 1953.

³¹ И. Томић, *н. г.*, 46.

³² АПБФ, Извештај деканата Богословског факултета СПЦ за период од 1. маја 1956. до 1. маја 1957; и касније.

³³ АПБФ, Извештај деканата Богословског факултета СПЦ за период од 1. маја 1956. до 1. маја 1957; АПБФ, Записник седнице Савета Богословског факултета, 1. септембар 1956; *Богословље*, бр. 1, 1957, 2–11; Ч. Драшковић, *н. г.*, 24–25.

ском и целе Русије господину Алексију, „за научни рад, унапређење теолошке науке у Русији, за заслуге на утврђивању и чувању чистоте православља и за његову тежњу да велика Руска православна црква живи у духу пуне љубави и вере са свима помесним православним црквама, па и са Српском православном црквом, као и у добрим и пријатељским односима са српским народом и нашом државом“. Одлука о додели доктората је донета 27. септембра (референти Лазар Мирковић, Драгослав Страњаковић и Чедомир Драшковић), а промоција је извршена 24. октобра 1957. приликом посете делегације Руске православне цркве, а извршио је декан Д. Димитријевић у присуству највиших црквених, државних и просветних представника, свештенства и народа.¹

Један од видова контакта са светом представљале су и повремене екскурзије наставника и студената у иностранство. Тако је у лето 1955. и потом током јуна и јула 1957. организована екскурзија у Грчку, Солун, Хиландар и друге манастире Свете Горе. Хиландар је 1957. посетио 21 студент и пет наставника. Трошкове су сносили Свети архијерејски синод и Комисија за верске послове СИБ-а.² Тежак положај Богословског факултета у новом друштву и велике материјалне тешкоће утицали су да, за разлику од предратног периода, студената из иностранства током 50-их година скоро да није ни било. Школске 1952/53. године уписао се један студент из Московске епархије који је дипломирао 1956/57. године. Још један студент из Московске епархије је 1958. уписао прву годину, а 1960. је уписан један грчки држављанин.³

На крају се може закључити да је упркос свим препрекама, материјалној оскудици и лишености могућности које су имале државне високошколске установе, Богословски факултет у Београду током 50-их година успевао да одржи изванредан контакт са светом, захваљујући пре свега помоћи Светског савета цркава и других међународних црквених организација, затим Светог архијерејског синода СПЦ, али и извесној подршци државних органа, пре свега Комисије за верске послове (преко које је, осим помоћи, спровођена и идеолошко-политичка контрола понашања наставника током боравка у иностранству, а често и спречаван њихов одлазак из земље). Иако скромне, послератне међународне везе су доносиле нужну материјалну помоћ у разним видовима, актуелну стручну литературу, стипендије за вишемесечно усавршавање у иностраним теолошким центрима, одласке на научне конгресе и састанке црквених организација и бар делимично упознавање са савременом теолошком науком и праксом у Европи и свету.

¹ АПБФ, Извештај деканата Богословског факултета СПЦ за период од 1. маја 1957. до 1. маја 1958; АПБФ, Записник седнице Савета Богословског факултета, 27. септембар 1957; *Бојословље*, бр. 2, 1957, 1–11. Ч. Драшковић, *н. г.*, 24–25.

² АПБФ, Извештај деканата Богословског факултета СПЦ за школску 1953/54. и 1954/55; АПБФ, Извештај деканата Богословског факултета СПЦ за период од 1. маја 1957. до 1. маја 1958.

³ АПБФ, Статистички преглед студената уз годишње извештаје 1952/53–1960/61.